

*М.П. Требін, д-р філос. наук, професор
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ПРАВОВА ВИХОВАНІСТЬ – ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО, ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У Конституції України чітко зафіксована орієнтація на розбудову демократичної, правової держави. Демократія має внутрішньо властиві їй механізми й інструменти, що забезпечують її життєздатність та ефективність. Найважливіша їх ознака – їх правовий характер. Уявлення про правову державу асоціюється з 2-ма основоположними принципами – порядком у ній і захищеністю громадянина, де кожна людина має право розраховувати на передбаченість, послідовність і надійність ухвалюваних рішень, знає свої права й обов'язки, чітко визначені законом. У праві одержують віддзеркалення й вираження ті процеси, які розгортаються в громадянському суспільстві, причому незалежно від держави. У цілому остання асоціюється з організацією державного й суспільного життя, яке характеризується пануванням права й верховенством закону, покликаних забезпечити визнання й гарантію прав

і свобод усіх громадян у всіх сферах життя, а з їх боку – пошану законів та інститутів існуючої системи. Тому формування демократичної, правової Української держави вимагає вжиття ефективних заходів з правового виховання населення, організації юридичного всеобучу як єдиної загальнодержавної програми, що охоплює всі верстви населення. Уся система цього процесу повинна бути спрямована на розвиток громадянської самосвідомості людей як основи основ побудови дійсно демократичної, правової держави. Звернення до людини як до суб'єкта правового життя суспільства означає прагнення зрозуміти її в різноманітті правових і протиправних зв'язків, а також інших залежностей, що впливають на правовідносини.

Правове виховання – це всеосяжний суспільний процес, зорієнтований на формування пошани до права й навичок виконання правових норм. Це три-

Проблеми правового виховання в сучасній Україні («Круглий стіл»)

ваюча в просторі й часі діяльність, яка не може протікати без суперечностей. Ось чому стан правової вихованості, досягнутий будь-яким суб'єктом, – тільки момент останньої, правове виховання – необхідна, найважливіша її сторона. Правову вихованість можна визначити як стан, у якому людина знаходиться постійно, а значить, і в момент ухвалення рішення про те, як учинити в тих чи інших обставинах. Це, безумовно, і стан її правосвідомості, і рівень правової культури, і готовність до правомірної (або протиправної) поведінки. Життя людини детермінується об'єктивними економічними, політичними й соціальними чинниками. Але не можна забувати і про суб'єктивні обставини, соціально-психологічні чинники, бо й позитивні, й несприятливі соціальні умови зовсім не фатально впливають на людину. Їх дія проходить через її свідомість. Попередній соціальний досвід і навички поведінки позначаються на подальших її вчинках і виявляються в інших життєвих умовах. Велике значення мають і чисто особисті риси. У соціологічному аспекті людина – сукупність суспільних відносин, які хоча й стійкі за типом, але в той же час абсолютно мінливі, вони в постійному процесі, як і сам індивід. Як бачимо, суб'єкт права становить собою сукуп-

ність усіх відносин, що вплинули на його свідомість, характер, звички, прагнення, волю. А який він, такі і його діяння (за певних умов) – правомірні або протиправні. У той же час вчинки суб'єкта права формують його, бо це є діалектика процесу правовиховання. Як вбачається, рівень правової вихованості – це не тільки знання й розуміння необхідності виконувати правові розпорядження, а й ступінь сформованості ставлення до закону як цінності, що перебуває в демократичній, правовій державі поза конкуренцією.

У даний час Україна все ще знаходиться в стані трансформації, великих суспільних перетворень, коли потрібно змінювати не тільки лад думок, а й відчуттів багатьох людей. Вважаємо, що в правовому вихованні доцільно зосереджувати зусилля не тільки й не стільки на нарощуванні правової поінформованості суб'єктів, а треба спробувати заглянути в глибинні сфери внутрішнього світу людини, зрозуміти достоїнства й вади, які привнесені вихованням і які виявляються в правомірній чи протиправній поведінці. За аналогією з процесом соціалізації особи взагалі, у правовихованні можна виділити потрібну ієрархію цілей у діяльності, спрямованій на організацію комплексу специфічних якостей індивіда у

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

правовій царині життєдіяльності. Це формування: (а) системи правових знань (найближча мета), (б) правової переконаності (проміжна мета) і (в) мотивів і звичок, правомірної, соціально активної поведінки (кінцева мета).

Повноцінний процес такого виховання вимагає посиленої уваги до розвитку правового відчуття, а це можливо лише на підставі й у взаємозв'язку з іншими високими соціальними відчуттями. Мабуть, така діяльність співпадає за спрямованістю та способами дії з громадянським вихованням. Спираючись на матеріали психологічної науки, можемо стверджувати, що кожне сприймане людиною явище (не тільки особистого, а й суспільного життя) має конкретно-чуттєву природу. І її реакція на ту чи іншу подію навколишньої дійсності залежить від якості виниклих емоцій, розбуджених відчуттів, які самі неабиякою мірою зумовлені стійкими формуваннями психіки людини. Відчуття – одна з основних форм віддзеркалення дійсності, що відображає суб'єктивне ставлення людини до задоволення своїх потреб, до відповідності або невідповідності чогонебудь її уявленням. Емоція – менш стійке явище. Це конкретне вираження відчуттів у певних обставинах. Поділ відчуттів на особисті й суспільні вельми відносний, що стає особливо оче-

видним при розгляді їх у правовому аспекті.

Г.В.Ф. Гегель привернув увагу до того, що внутрішні відносини бувають двоякого роду: (1) які стосуються індивіда безпосередньо, в якому-небудь особливому відношенні або стані одиничності, в якому він може знаходитись. Сюди належать, наприклад, гнів, помста, заздрість, сором, розкаяння; (2) які стосуються чого-небудь в-себе-і-для-себе загального – права, моральності, релігії, прекрасного й істинного. Не розглядаючи виявленої філософом взаємозумовленості цих відчуттів, вважаємо за доцільне звернутися до взаємозв'язку відчуттів людини і її поведінки як суб'єкта права. Перш за все слід відзначити, що саме ставлення громадян до правових установок може бути етичним, аморальним або взагалі нігілістичним. Ще стародавні римляни підкреслили, що право слабке без удач. По-перше, абсолютно очевидно, що для суспільства має вирішальне значення, з якого приводу людина може відчувати, приміром, гнів: у зв'язку з виявленням порушень законності або тому, що не вдалося безкарно порушити закон? Які плани породжують у неї бажання досягти чесного успіху чи вчинити правопорушення? Навіть найтаємніші переживання можуть послужити підставою й

Проблеми правового виховання в сучасній Україні («Круглий стіл»)

рушійною силою і для благородної, самовідданої суспільної діяльності, і для небезпечних, шкідливих суспільству протиправних проявів. Найбільш неприпустимі з них передбачаються відповідними заборонними нормами. При цьому дуже важливо враховувати, що відчуття формуються й виявляються не тільки щодо закону, тієї чи іншої правової норми, а й разом із цим стосовно певних явищ. Маються на увазі і стійкі, повторювані, звичні для даної людини реакції, і ситуативні. Стійкі виникають у процесі виховання, їх можна вважати значною мірою визначальними, базовими щодо так званих сьогохвилинних. Можна навести чимало прикладів, коли реакція того чи іншого суб'єкта на обставини була такою інтенсивною, що, так би мовити, зносила на своєму шляху таку перешкоду, як правова заборона.

Зіставлення зовнішніх проявів суб'єктів в одних і тих же або схожих обставинах (діянь правомірних і неправомірних; правомірних – етичних і протиправних – аморальних) дозволяє зробити певні висновки. Зовнішній, соціально контрольований прояв залежить від зовнішніх обставин не більшою мірою, ніж від усього попереднього життя суб'єкта, від сформованого ним духовного світу, від того внутрішнього стану, в якому індивід наблизився

до моменту конкретного вибору. Отже, правова вихованість, як суб'єктивний стан, повинна забезпечуватись гуманістично розвиненою емоційно-правовою сферою.

Ставлення суб'єкта до права в цілому як внутрішньо освоєної цінності, до окремої норми права (групи норм), що має значення в даний період його життєдіяльності, до того чи іншого явища дійсності (або їх сукупності), стійкі відчуття – усе це зумовлює поведінку людини, її вибір в обставинах, що склалися, і сприяє правомірному або протиправному поведженню в суспільстві й вирішенню внутрішнього конфлікту, якщо той виникає. Отже, повноцінний розвиток правового відчуття можливий лише на підставі або у взаємозв'язку з іншими високими соціальними відчуттями і співпадає з вихованням громадянських відчуттів.

Розглядаючи правове виховання як підвалину демократичного, правового розвитку українського суспільства, вважаємо за необхідне звернути особливу увагу на проблему формування у громадян культури прав людини й конституційної правосвідомості. Культура прав людини – складова частина культури духовної, що є системою знань, ціннісних орієнтацій і поглядів, психологічних відчуттів, заснованих на визнанні й пошані гід-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ності людини, її прав і свобод, практичних навичок і вмінь їх реалізувати й захищати. Конституційна правосвідомість і культура прав людини – взаємопов'язані і взаємозалежні категорії. Основним гуманістичним принципом, що їх пронизує, є ідея пошани до прав і свобод, гідності й цінності людської особистості, дійсного їх дотримання. Реальному втіленню цього принципу в Україні заважають різні чинники, зокрема, антиподи культури прав людини й деформації конституційної правосвідомості, серед яких можна виділити конституційно-правовий нігілізм, конституційно-правовий ідеалізм і конституційно-правовий інфантілізм. У цілому ж можемо констатувати той факт, що при правовому вихо-

ванні громадян у дусі ідей гуманізму, демократії, забезпечення їх прав і свобод, пошани до Конституції, закладається фундамент Української демократичної, правової держави.

Таким чином, щоб очікуваний і дійсний результат правовиховної роботи співпали, потрібно визнати, що стан правової вихованості, досягнутий суб'єктом, – це тільки момент, а діяльність по правовому вихованню – необхідна, найважливіша сторона цього процесу, яка повинна плануватись і будуватись як стратегія боротьби і єдності, активізації, залучення позитивного з усіх сфер соціального життя паралельно з нейтралізацією, витісненням, подоланням усього темного й порочного.

Надійшла до редакції 30.03.2009 р.

*О.Г. Данильян, д-р філос. наук, професор
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Однією з найважливіших проблем правового виховання в сучасному суспільстві є підви-

щення його ефективності. Ефективність же функціонування соціальної системи, у тому числі й